

Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában

Juhász József–Márkus László–Tálas Péter–Valki László: Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában. Bp. 2003. Zrínyi, 328 p.

A szerzőgárda jó néhány tagja a hazai olvasóközönség előtt jól ismert. Juhász József néhány éve publikált egy kiváló könyvet a 20. századi Jugoszláviáról, Valki László a nemzetközi jognak a szakmán kívül is jól ismert képviselője, Tálas Péter az ifjabb politológus-nemzedék sokat ígérő reprezentánsa.

Az előzményeket felvázoló rövid bevezetés után négy nagy fejezetben érdemben nem az egész történelmi eseménysorozatot mutatják be, hanem a nemzetközi szervezetek (nemzetközi közösség, ahogy a szerzők fogalmazzák) politikáját. Az első fejezet elsősorban azt, hogyan viszonyultak a nagyhatalmak (és a nemzetközi szervezetek) Jugoszlávia felbomlásának kérdéséhez: a legtöbb tényező Jugoszlávia fenntartása mellett foglalt állást, de végül is elsősorban a német külpolitika szorgalmazta azt a felbomlást, amelynek során hat utóállam is létrejött.

A következő fejezet a boszniai háború diplomáciatörténeti fejleményeit tárgyalja, nem hadtörténetet ad. A harmadik fejezet, a legrövidebb (és a legsikerültebb) a daytoni béketárgyalásokat elemzi, ragyogó képet ad a kolostorszerű állapotokról és a formalitások betartásáról. A tárgyalásokat hat nyelven tolmácsolták szinkronban, angolul, franciául, németül, szerbül, horvátul és bosnyákul, de az utóbbi három csatornában mindig csak egy hang szólalt meg, hiszen ugyanarról a nyelvről volt szó (bár ezt manapság már nem illő mondani).

Az utolsó fejezet a Dayton utáni boszniai fejleményeket tárgyalja (a koszovói eseményekre csak utal). Minden fejezet minuciózus pontossággal számol be az eseményekről, elemzi az okokat és a következményeket. Nem csoda persze, hogy az egész jugoszláv problematika valamilyen megoldását nem látják (de hát ki látja?). Nagyon részletes, gondos beszámolót kapunk egy lényegében véve mindmáig befejezetlen folyamatról. Ez a kortörténet nagy hátránya. Könnyű megírni a pún háborúk vagy a harmincéves háború történetét. A 20. századi harmincéves háború még túlságosan közel van, olyan kisugárzásokkal, mint éppen az itt tárgyalt jugoszláviai folyamat.

A kötet tartalmaz egy nem is rövid kronológiát meg névmutatót. Hiányzik viszont valamiféle bibliográfia, bár ilyen friss eseményekről maradandóbb művek még nemigen születtek. És az olvasó arra is kíváncsi volna, hogyan oszlanak meg az egyes fejezetek a szerzők közt, bizonyos részfejezeteknél ezt lehet sejteni.

Végeredményben tehát roppant részletes 20. századi eseménysor, de lezáratlan. Reméljük, hogy a szerzők majd idővel megírhatják a végleges összegezést, bár ennek a lehetősége elsősorban nem rajtuk múlik. A témát a mai állapotok szerint kitűnően foglalja össze a könyv.

Niederhauser Emil

Miért nem szeretik a németek a lengyeleket?

Wieczorek, Wojciech: *Dlaczego Niemcy nas nie lubią?* = *Więź*, 2003. 11. no. 121–128. p.

A németeknek a lengyelekről alkotott sztereotípiái a XVIII. század végén alakultak ki, amikor Lengyelország a felosztások előtti belső zűrzavar állapotában volt. Lengyel ügyekben a legtájékozottabb német állam ekkor Poroszország volt, s ami Lengyelországban ekkor történt, az mindannak az ellentéte volt, ami a porosz állapotokat jellemezte. Míg Poroszországot az értelmes államszervezet, a fegyelem, a rend, a szorgalom és a tisztaság jellemezte, addig német szempontból mindennek az ellentéte sűrűsödött össze abban, amit a lengyel szomszédoknál láttak. Ekkor keletkezett a lengyelekről alkotott legfőbb német sztereotípiá, a *polnische Wirtschaft* ('lengyel virsaft'). Ennek tartalma: káros, könnyelműség, pazarlás és ugyanakkor tisztátlanság, elmaradottság, tudatlanság. A módosabb rétegeknél főleg könnyelműség és pazarlás, az „egyszerű nép” esetében pedig főleg tisztátlanság és tudatlanság. Röviden: ésszerűtlen gazdálkodás, rendetlenség és szellemi sötétség, vagyis a lengyelek maguk tehetnek róla, hogy államuk tönkrement.

Lengyelország felosztása, majd a lengyel felkelések később két új sztereotípiát generáltak, ezek a „lengyel szabadság szeretet” (*polnische Freiheitsliebe*) és a „lengyel szabadság” (*polnische Freiheit*). Az első pozitív konnotációjú volt, és az 1831. évi felkeléstől a „népek tavaszáig” tartott, amikor az is megtörtént, hogy 1848-ban Berlinben ovációval üdvözölték a börtönből kiengedett lengyel hazafiakat. Később azonban, a forradalmi hangulat elmúltával ennek reflexiója, a *polnische Freiheit* már inkább az anarchia és a megzabolázhatatlan önkény szinonimája lett, és lényegében belesimult a *polnische Wirtschaft* fő sztereotípiájába. Hozzá kell tenni, hogy főleg Poroszországban a belső fegyelmen alapuló protestáns étosz lenézte a hozzá képest érzelmesebbnek tartott katolikus mentalitást, vagyis egyszerűbben szólva, a protestánsok szemében a katolikusok ostobábbnak számítottak, s ennek is szerepe volt abban, hogy a lengyel szabadságtörekvések a németek szemében hamar kalandorsággá minősültek át.

Ehhez társult később a katolikus színezetű lengyel nacionalizmus, sőt katolikus és nemzeti sovinizmus sztereotípiája, amely állítólag veleszületett vonása a lengyel nemzeti jellemnek. Ennek német-, illetve oroszellenessége az NDK-ban később kiegészül az antiszemitizmussal és a szovjetellenesség vádjával is.

Mindezek a német tudatban (sőt a tudatalattiban) mélyen gyökerező sztereotípiák erősen befolyásolták az 1956. októberi lengyel eseményeknek és később a „Szolidaritás” megalakulásának németországi fogadtatását. A szerző ez utóbbi esemény fogadtatását vizsgálja részletesebben a két német államban.

A „Szolidaritás” megalakulása félelmet keltett az NDK uralkodó köreiből, és megtették mindent, hogy országukat megóvják a „lengyel fertőzéstől”. A külpolitikai nyomásgyakorlás mellett a Stasi suttogó propagandáját is bevetették. Ez a „fertőzés” ugyanis szimpátiareflexeket váltott ki, és nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a nyolcvanas években az NDK-ban is ellenzéki mozgalmak alakultak. A „Szolidaritás” iránti szimpátia azonban kisebb volt, mint korábban az 1968. évi „prágai tavasz” iránti lelkesedés. Ennek egyik oka éppen az említett suttogó propaganda volt, amely felerősítette a lakosság körében a mindent felvásárló lengyel turistákkal szemben meglévő ellenérzéseket, azzal rémisztgette a keletnémet lakosságot, hogy fegyveres beavatkozásra kerülhet sor, s mindennek okai ezek a kalandor lengyelek, akik inkább tanulnának meg jobban dolgozni, mint sztrájkolni. Vagyis a *polnische Wirtschaft* és a *polnische Freiheit* régi sztereotípiái szépen összetalálkoztak ebben a propagandában.

Az akkori NSZK-ban részben másként, de részben mégis hasonlóan fogadták a lengyel eseményeket. A „Szolidaritás” fogadtatása itt a Lengyelország iránti kezdeti lelkesedéstől (*Polenbegeisterung*) a Lengyelországba való belefáradásig (*Polenmüdigkeit*) ívelt. Értékelték a lengyelek szabadságszeretétét (*polnische Freiheitsliebe*), elismerést keltett, ahogy a lengyelek a társadalmi élet egyre több szeletét vonták ki a kommunista párt ellenőrzése alól. Lengyelországba – különösen a hadiállapot bevezetése után – éppen az NSZK-ból érkezett a legtöbb segélyszállítmány. Ugyanakkor az utcán alig lehetett érzékelni valamit is a lengyel „Szolidaritás” iránti szolidaritásból. Szerveztek ugyan néhány tüntetést a „Szolidaritás” támogatására, illetve később a hadiállapot bevezetése elleni tiltakozásul, de ezeken soha sem volt háromezernél több résztvevő. Pedig kicsoda tömegtüntetéseket rendezett ekkoriban a „békemozgalom” az USA dél- és közép-amerikai beavatkozásai ellen! Arról, hogy mi történik Lengyelországban vagy Afganisztánban, hallani sem lehetett. Az utcát a baloldal uralta, amely számára a „Szolidaritás” munkásmozgalmi és szakszervezeti profilja ellenére katolikus és nemzeti jellege miatt legjobb esetben is furcsa képződmény volt. Sőt mi több, ez a mozgalom éppen a „forradalom anyjának” – a Szovjetuniónak – dobott kesztyűt. Tehát nem okozott gondot rásütni a „lengyel nacionalizmus” bélyegét. A politikai skizofrénia határát súrolta az a tény, hogy a lengyel szakszervezeti jogok érvényesítéséért az a jobboldal emelt szót, amely otthon éppen a szakszervezeti jogok ellen küzdött.

Az NSZK-beli baloldali „békemozgalmak” anyagi forrásai még nincsenek hitelesen feltárva. Nem lehet tagadni hatásukat a közvéleményre, az úgynevezett hallgatag többségre. A kezdeti lelkesedés (*Polenbegeisterung*) után a hosszan tartó lengyelországi politikai feszültség elfárasztotta (*Polenmüdigkeit*) ezt a többséget, s e mögött a „Szolidaritás” tevékenységével szembeni növekvő kritizmus rejlett, no meg a félelem. A kritizmus abból fakadt, hogy a „Szolidaritás” már pusztán létével is aláásta a nemzetközi enyhülés akkori szellemét, s benne a nyugatnémet szociáldemokrata kormány új keleti politikáját annak kulcsformulájával (*Wandel durch Annäherung*, ’változás közeledés útján’) az élen. Ezzel a politikával képzelték akkor megoldani a német kérdést, amelynek „kulcsa Moszkvában volt”. A félelmet az táplálta, hogy az enyhülési politika kudarca és egy esetleges új világháború Németország mindkét felét nukleáris hadszíntérré változtatná. Ezen a ponton a nyugatnémet félelmek tulajdonképpen egybeestek a keletnémetekkel. Stefan Heym, a keletnémet irodalmi élet prominense állítólag megjegyezte, hogy „egyszer már tört ki háború Lengyelország miatt”. Máiig nem világos, hogy Helmut Schmidt akkori nyugatnémet kancellár, aki a lengyelországi hadiállapot bevezetésének a napján éppen Honeckernél vendégeskedett, és ezzel állítólag egyetértett, belesétált-e a keletnémet vezető által felállított csapdába, vagy mindez véletlenül történt így.

Mindenesetre ez a félelemmel átszőtt kritizmus a sztereotípiák feléledéséhez vezetett. A „lengyel nacionalizmus” és a lengyel pápa megválasztásával is alátámasztott „klerikalizmus” mellett olyan hangok kezdtek hallatszani, hogy a „Szolidaritás” *túl messzire megy*, vagyis eltúlozza azt a bizonyos lengyel szabadságszeretetet (*Freiheitsliebe*), irracionálisan és felelőtlenül jár el, vagyis újból dokumentálja, hogy a lengyelek nem képesek önállóan kormányozni országukat, és miattuk szenvedhet aztán az egész világ, mert a lengyel állapotok (*polnische Zustände*) az valami kiszámíthatatlan, ellenőrizhetetlen dolog. *A polnische Freiheit* és a *polnische Wirtschaft* régi sztereotípiája így az NSZK-ban is egymásra találtak és összefonódtak. Tehát az az abszurd helyzet állt elő, hogy a még ki sem tört verekedésért a felelősséget előre a sértett félre háritották. A verekedés ugyan nem tört ki, a németkérdés is megoldódott, végül a lengyelek is jól jártak, de a régi sztereotípiák betokosodtak, még sokáig számolni kell fennmaradásukkal. A szavakban ünne-

pélyesen hirdetett „megbékélés” mögött ma is ott szikrázik az ellenségeskedés, mert hiszen a valóban nehéz kérdéseket többnyire továbbra is a szőnyeg alá söpri. Mindkét fél felelőssége, hogy ezek a szikrák ne okozzanak tüzet.

Zoltán András

Az Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA) történelmi megítélése

Problem nie tylko weteranów UPA. Z prof. Stanisławem Kulczyckim z Kijowa rozmawiają Izabella Chruslińska i Piotr Tyma. = Więź, 2003. 12. no. 122–127. p.

Sztaniszlav Kulcsickij kijevi történészprofesszor (1937) az Ukrán Nacionalisták Szervezete (OUN) és az Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA) tevékenységének vizsgálatára 1997-ben az ukrán kormány által felállított munkabizottság vezetője. A vele készített interjú az ukrán történelem néhány kényes kérdésének mai ukrán megítélésébe enged bepillantást.

Az Ukrán Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében nemrég készült el egy kötet, amely az ukránjai politikai terror és a terrorizmus történetét tekinti át. Ukrán területen a XX. században előfordult „gyakorlati” terror, amelyet az egymást váltó kormányzatok alkalmaztak, de volt „programszerű” terror is, amelyet főleg az Ukrán Nacionalisták Szervezete (OUN) alkalmazott. Az OUN a terrorizmust a politikai harc eszközeként használta. A könyvben az ukrán történészek megkísérelték bemutatni az OUN tevékenységét az egykori II. Lengyel Köztársaság területén az 1939–1941. évi szovjet megszállástól a II. világháborút követő évekig. Hitelt érdemlő adatok szerint a II. világháború befejezése után Nyugat-Ukrajnában 150 ezer ember halt meg, közülük 30 ezer Kelet-Ukrajnából ide irányított állami és pártfunkcionárius, rendőr és mezőgazdasági dolgozó, az áldozatok nagy többsége azonban a helyi lakosságból került ki. Ehhez hozzá kell tenni 200 ezer embert, akiket a Szovjetunió távoli területeire telepítettek azért, mert felferült velük szemben, hogy szimpatizálnak a földalatti mozgalommal.

Az UPA és az OUN tevékenységéből most az áll a kutatók érdeklődésének középpontjában, ami a II. világháború befejezése után, 1944-től 1954-ig történt ezen a területen. Ugyanakkor az utóbbi években azokat a témákat is kezdik feldolgozni, amelyeket korábban nem lehetett elfogulatlanul tárgyalni, így például a lengyel és az ukrán partizánmozgalom véres konfliktusait Nyugat-Ukrajna területén.

Az OUN–UPA tevékenységének megítélése ma is szenvedélyes érzelmeket vált ki az ukrán lakosság körében. A háború utáni szovjet propaganda nemcsak katonai erőt alkalmazott ez ellen a mozgalom ellen, hanem ideológiai harcot is vívott velük. Az ellenállókra rásütötték, hogy árulók, a hitleristák pribékjei, a fasiszták maradékai. Mélyen hallgattak arról, hogy a nyugat-ukrajnai ellenállásnak gyakorlati okai voltak: az ukrán parasztok a kolhozosítás ellen próbáltak védekezni. A harc során a hatóságok gyakran nyúltak a megtevesztés eszközeihez is: maguk állítottak fel szabadcsapatokat, hogy az UPA számára elkövetett kilengésekkel riasszák el a lakosságot a partizánoktól, illetve hogy csapdába ejtsék az ellenállás vezéreit. Így fogták el Vaszil Kukot, az UPA utolsó parancsnokát is. Az ellenfél lejáratására ezt a harcmodort egyébként a lengyel Honi Hadsereg (AK) és maga az UPA is alkalmazta. Az 1940-es és az 1950-es évek fordulóján azonban már több volt az ilyen UPA-egységnek álcázott szovjet különítmény, mint az igazi ellenálló.

Az OUN–UPA megítélése a mai Ukrajnában politikai kérdés is. Az OUN 1938 óta megosztottságban működött, ma is két párt vallja magát örökösének Nyugat-Ukrajnában.

Az UPA viszont már nem létezik, tehát már tisztán történeti kérdés. Kulcsickij professzor véleménye szerint nincs szükség az UPA rehabilitálására, mert ezeket az embereket a háború után a szovjet rendszer üldözte, amely már összeomlott. Más kérdés, hogy elismerjük-e az UPÁ-t harcoló félnek a II. világháborúban. 1993-ban hoztak egy olyan törvényt, amelyben a veteránok közé sorolták azokat az egykori UPA-katonákat, akik a németek ellen harcoltak. A német megszállás Ukrajnában 1944 októberéig tartott. Az UPA azonban ezután is hosszú évekig folytatta a harcot a kommunista rendszer ellen. A mai hivatalos szervezetekben nincs meg a bátorság annak kimondására, hogy az UPA katonái közül sokan nem a németek, hanem az NKVD ellen harcoltak. S azok a veteránok, akik aztán sokéves büntetést is letöltöttek, ma minden szociális kedvezmény nélkül, igen nehéz anyagi helyzetben élnek. Nyugat-Ukrajnában helyzetük javul, mert megkapják ugyanazokat a kedvezményeket, mint a Vörös Hadsereg egykori katonái. Helyenként az is előfordul, hogy nagyobb támogatást kapnak, mint a volt vöröskatonák, s ezekről a helyekről özönlik a sok panasz Kijevbe, hogy az állam az „UPA fasisztáival” törődik, nem pedig velük. Már két éve fekszik az ukrán parlament előtt az a törvénytervezet, amely automatikusan rehabilitálná az OUN és az UPA összes egykori tagját. Az ukrán hatóságok azonban attól tartanak, hogy az OUB és az UPA túlzottan pozitív megítélése komoly társadalmi konfliktushoz vezetne.

Zoltán András